

Наталія Філінчук, м. Київ

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФУНКЦІЇ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ІСТОРИЧНОМУ І СУЧАСНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті окреслено соціокультурні функції музейної педагогіки в історичному і сучасному контексті, зокрема щодо забезпечення формування поваги до цінностей культури, впливу на світогляд особистості, ретрансляції досягнень різного виду мистецтва тощо. Визначено, що музейну педагогіку покладаються відповідальні суспільні місії – достовірно, доступно, дохідливо, правдиво, по-громадянському гідно представляти експозиційні і фондові предмети та матеріали (артефакти), переконливо впливаючи на аудиторію слухачів, відвідувачів. Доводиться, що в національних культурно-освітніх системах музейна педагогіка сприймається як: спеціалізована наукова галузь; вчення про посередництво між музейними експонатами і відвідувачем; наукова дисципліна, що здійснює, реалізує основні функції музею; наука, що вивчає потенціал музейної культури для освітнього процесу; наука про використання навчального матеріалу, освітніх знань для успішного засвоєння музейних цінностей тощо.

Ключові поняття: музейна педагогіка, соціокультурні функції, історичний контекст, сучасний контекст, українська державність, культуровідповідність.

Актуальність проблеми дослідження. Єдність держави і народу є тією неперехідною цінністю, яку мають оберігати, захищати, зміцнювати громадяни, соціальні та державні інститути. Безперечно, що особисті, корпоративні (групові), суспільні, державні цінності, які слугують критеріями, задовольняючи певні потреби, мотиви, інтереси, по-різному функціонують, впливають на соціосередовище, наділені різними потенціалами і своєю значущістю. Сила їхнього впливу на суспільні процеси стають відчутними тоді, коли інтереси, мотиви різнорівневих соціальних одиниць об'єднані однією ідеєю. У такій збалансованій соціокультурній ніші значно легше зреалізовувати стратегію нації і держави, адже цінності не трансформуються в альтернативні

протистояння. Зберігати і примножувати ці цінності покликані музеї, педагогічний потенціал якої визначає музейна педагогіка.

Величезний пласт пам'яток національної і світової культурної спадщини є і буде завжди мати особливий мотиваційний інтерес Людини і суспільства. Безперечно, музеї слід розглядати як обов'язкову складову туристичної політики, бізнесової діяльності. Завдяки їм значно активізуються економічні, соціальні процеси в країнах, регіонах, де існує розгалужена музейна мережа, а також розвивається діалог культур і народів, оскільки в цьому сегменті постійно знаходиться значна кількість іноземних та вітчизняних туристів. Ці заклади являють собою образ певної країни, народу, уособлюючи культурні цінності конкретної спільноти, нації, цивілізації. Музеї стали у більшості країн світу найкращою презентацією їхнього культурного, духовного, політичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Історико-педагогічні аспекти розвитку музейної педагогіки висвітлено у працях українських науковців (О. Валенкевич, Н. Ганнусенко, О. Січкарук та ін.). Потенціал музеїв щодо впливу на духовний, світоглядний, творчий розвиток особистості окреслено у роботах музеєзнавців, культурологів, педагогів (Т. Белофастова, Л. Гайда, Т. Пантелійчук та ін.). Напрями діяльності музеїв в сучасному соціумі окреслено у працях Н. Дробна, Г. Панахид, О. Топилка, С. Цибко та ін. Однак у працях дослідників проблем музейної педагогіки недостатньо цілісно представлено її соціокультурний потенціал з урахуванням історичного досвіду функціонування музеїв та визначення сучасних пріоритетів діяльності музейних інституцій.

Мета статті – окреслити соціокультурні функції музейної педагогіки в історичному і сучасному контексті, зокрема щодо забезпечення формування поваги до цінностей культури, впливу на

світогляд особистості, ретрансляції досягнень різного виду мистецтва тощо.

Основний виклад. У формуванні державницької свідомості громадян кожна соціальна інституція відіграє свою певну роль, зокрема і музейна установа. Музеї різних профілів і видів наділені потенціалом для реалізації цього завдання. Від історичних і краєзнавчих до художніх чи музичних — усі вони містять експозиційні матеріали, артефакти, музейні предмети, які варто використовувати культурно-просвітницької чи науково-дослідницької роботи в контексті державотворення. Причому цій меті має підпорядковуватися як внутрішня функція музею (збір, збереження, дослідження експонатів), так і, особливо, зовнішня (освіта, просвіта, екскурсійно-туристична діяльність), що безпосередньо направлена на відвідувача. У різні історичні періоди внутрішні і зовнішні функції характеризувалися своєрідними мотивами, суспільними потребами, ідеологічними завданнями.

Музей, як і театр чи школа, передусім виконував роль, яку йому замовляла держава. Закладалась відповідна методологічна база для здійснення такої «виховної ідеології», яка б відповідала духу і змісту конкретного суспільно-політичного укладу. Дуже чітко взаємопов'язаність прослідковувалася в часи панування тоталітарно-комуністичної ідеології і практики. Уже XII з'їзд РКП(б) у 1923 р., проголосивши «необхідність революційного виховання молоді», а також рішення першого в СРСР Музейного з'їзду (1930 р.), направлені на підпорядкування діяльності музеїв потребам соціалістичного будівництва, у повній мірі визначили основну мету — впровадження комуністичної ідеології. Таким чином «радянське музеєзнавство визначало експозицію музею як цілеспрямований науковий показ пам'яток матеріальної і духовної культури минулого й сучасності, побудований на основі марксистсько-

ленінської методології, формуючи комуністичний світогляд» (Мезенцева, 1980, с. 83).

Здобуття Україною незалежності, самостійницький державний шлях зумовлюють докорінну зміну філософії змісту національного музеєзнавства. Незважаючи на те, що поняття «ідеологія» не закріплено Конституцією України, закони України про освіту, культуру дають, насправді, чіткі орієнтири щодо головних пріоритетних завдань у системі освіти чи музейної справи, які є ідеологічними по своїй суті. Адже алогічним є підхід, коли намагаються (знову ж таки з ідеологічних, політичних мотивів) позбавити навчально-виховний, науковий, культурно-мистецький процеси ідей, сенсів, ціннісних смислів, які відповідають національним інтересам, державним і особистісним цілям. Адже, аналізуючи Закон України «Про освіту» (2017 р.), зокрема його 6 статтю «Засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності», варто особливу увагу звернути на такі затверджені пріоритети як: «виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій»; «формування громадянської культури»; «нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями» (Закон України «Про освіту», 2017, с. 9-10).

У Законі України «Про музеї і музейну справу» (1995 р.) поняття «музей» трактується як «науково-дослідний та культурно-освітній заклад, створений, зокрема, і для популяризації музейних предметів та музейних колекцій з науковою та освітньою метою, залучення громадян до надбань національної та світової культурної спадщини» (Закон України «Про музеї і музейну справу», 1995). Опираючись лише на ці окремі означення принципів і функцій освітніх та музейних закладів, можна, по-перше, осмислено стверджувати про закономірність існування для них інтеграційного поля. По-друге, стають зрозумілими ті основні засади, на

основі яких вибудовується ідейна й функціональна спрямованість музейної педагогіки.

Перед музеєзнавством України за якісно інших обставин постали і нові завдання. Вони полягали в тому музейні заклади почали функціонувати в умовах відновленої (де-юре) державності. Отже, музейна політика мала опиратися на зовсім інші засади політично-правового, культурно-історичного, гуманітарного характеру. Україна перестала бути колонією, а музейна справа не знаходилася в статусі філіалу «союзного» музейництва. Необхідно було вибудовувати (як і в інших сферах життєдіяльності) власну модель музейної культури, а в музейній педагогіці слід, нарешті, окрім загальнолюдських цінностей впроваджувати україноцентричні ідеї та принципи. Розв'язання цих проблем потребувало застосування нових підходів, форм роботи, а особливо, трансформації змісту музеєзнавства. Практично всі музеї мали налаштовуватися не на просту зміну декорацій і експозицій, оскільки час і обставини, суспільство і держава вимагали корінних перетворень в оцінках, смислах реально існуючих музейних предметів і явищ. Нагальною необхідністю стало впровадження в українське музейництво нових ціннісних українознавчих установок, які б з висоти погляду Українського народу і держави обґрунтовували і репрезентували витoki національної культури, історії, духовної і матеріальної спадщини, сучасного і майбутнього української нації.

Відмова послуговуватися історичними й іншими гуманітарними концепціями і доктринами, написаних чужинством у зарубіжних столицях – найпосутніші рішення, що дозволяли утверджувати власне «Я» в свідомості громадян, стаючи суб'єктом у міжнародній політиці. Такі напрями в музеєзнавстві, педагогіці лише на перший погляд можна було впроваджувати безперешкодно. Проте на шляху, здавалось би безболісної трансформації, діяли в негативному контексті внутрішні і зовнішні

чинники. Адже на самому початку української незалежності окремі політики впливових держав доволі скептично (не без втручання Кремля) оцінювали сам факт «24 серпня 1991 р.». Наприклад, Маргарет Тетчер заявила (зі слів редактора американського журналу «Сучасність» Т. Гунчака), що Англія не збирається встановлювати дипломатичні відносини з Україною, даючи зрозуміти, що британці не встановлюють дипломатичних відносин з колоніями (Бойко, 1994). Хоча таке негативне ствердження, яке пізніше було виправлено британською дипломатією, варто актуалізовувати українству і для днів сьогоднішніх, нагадуючи, що Україна у своїх стратегічних завданнях має передбачати не тільки декомунізацію, але й деколонізацію суспільної свідомості і практики.

Музейна педагогіка як науково-суспільна та прикладна дисципліна, що «вивчає процеси освіти та виховання у просторі музею є важливим засобом для реалізації освітньо-виховної функції музею» (Панахид, 2015), відіграє значну роль у тих новітніх процесах, які народилися завдяки вибореній незалежності. На цю інтегративну дисципліну покладаються відповідальні суспільні місії – достовірно, доступно, дохідливо, правдиво, по-громадянському гідно представляти експозиційні і фондові предмети та матеріали (артефакти), переконливо впливаючи на аудиторію слухачів, відвідувачів. Особливо значущою є подібна позиція, коли питання торкаються чутливих питань історії української державності. Зважаючи на те, що музейна педагогіка з часів свого становлення виконувала важливу роль активного посередника між музейною колекцією і відвідувачем, таке «посередництво» мусить бути професійно і по-громадянському добротним. Мова йтиме не про звичайне усталене ознайомлення з предметами музейної колекції, провідна функція музейної педагогіки — якомога сильніше й ефективніше вплинути на логічний та емоційний апарат відвідувача, його світогляд, переконання.

Хоча музей як соціальна інституція відокремлена від школи, університету чи іншого навчального закладу, проте він є, хоча і неформальним, але освітнім простором, в якому діють, упроваджуються головні педагогічні принципи. Часто тут застосовуються подібні методичні, дидактичні гнесеологічні концепції й підходи, щоби отримати пізнавальний, виховний ефект. Якщо порівнювати гуманітарні орієнтації України із європейськими країнами, то помітно, що їхні культурно-освітні системи музейну педагогіку сприймають як значиме соціальне явище. У Польщі, наприклад, її розглядають не інакше як наукову дисципліну, яка передусім забезпечує реалізацію головної функції — освітньої, що доповнює дві інші складові — естетичну та функцію збереження. У Швеції ця науково практична дисципліна стала дуже важливим чинником у навчально-виховному процесі. Тут музей відіграє водночас роль способу і засобу успішного навчання. Музей, музейні предмети, колекції й раритетні експонати достатньо вміло з точки зору педагогічної майстерності використовують для кращого досягнення дидактичних і виховних цілей і завдань.

Як варто оцінювати тенденції в багатьох європейських країнах щодо актуалізації музейної педагогіки в культурно-освітньому просторі? Очевидно, що еволюція її розвитку (понад столітній період), офіційно розпочата в 1913 році, в країнах Європи уможливила адаптацію передусім професійного середовища до цього дещо незвичного поняття. Проте домінантну ідею, яку запропонував німецький мистецтвознавець А. Ліхтварк щодо освітньої функції музею як головної і визначальної в музейній справі, було підтримано. Можна стверджувати, що такий підхід став значним стимулятором для музейної політики. Інший аспект, який необхідно відзначити — європейські національні освітні системи удосконалювали себе завдяки активному «входженню» культури в зміст навчально-виховного процесу шкіл, коледжів, ліцеїв, гімназій. Культура

ставала методологічною основою змісту освіти, а один з провідних педагогічних принципів – культуровідповідність реально впроваджувався в життя. Скажімо, у Франції початок навчального року впродовж кількох тижнів учні, студенти активно відвідують музеї, виставки, картинні галереї, культурно-історичні пам'ятники і визначні місця, ознайомлюючись, пізнаючи національну культуру, історію своєї країни, народу. У Норвегії, наприклад, діє своєрідна програма «Ранець школяра», розрахована на впровадження впродовж усього періоду шкільного життя. Шість основних культурно-мистецьких напрямів, укладених в освітню програму, — національна культурна спадщина; література; театр; кінематограф; музика; живопис і образотворче мистецтво зумовлюють і стимулюють інтереси до музеєзнавства, удосконалюють форми і засоби музейної педагогіки. Адже усі ці види мистецтв, культурно-історична спадщина презентуються багатьма різнопрофільними музейними установами. Такі підходи сприяють розвитку пізнавальних інтересів, творчих нахилів, забезпечують виховання громадянського і патріотичного ставлення до своєї батьківщини. Музейна педагогіка формує інтеграційні поля для удосконалення формального і неформального освітніх просторів, допомагає якісно наповнювати логічно-пізнавальний і почуттєвий процес розвитку Особистості новими знаннями, сенсами і смислами.

Практика засвідчує, що чим кращий, оптимальніший доступ населення до культурних цінностей, який твориться політичними, соціально-економічними, правовими, психолого-педагогічними факторами і впливами, тим сприятливішими є умови для функціонування музейної педагогіки. Усілякі обмежувальні заходи фінансового, нормативного, режимно-часового характеру на рівні діяльності музеїв унеможливають доступність для широкої громадськості, зокрема шкільної молоді, студентів, до музеїв. Школа чи будь-який інший навчальний заклад, що обмежує свою діяльність вузьким локальним простором, не інтегрований в

інститути соціокультурного середовища, є малоефективним, нездатним у повній мірі забезпечувати якість навчально-виховної роботи. Безумовно, на продуктивну інтеграцію освітньої установи і музею впливають багато чинників передусім соціального характеру, а також хибна культурна політика держави чи органів місцевого самоврядування.

Справді, зубожілість населення; відносно високий рівень оплати за культурні послуги; слабка матеріально-технічна база культурних (й освітніх!) закладів і низький статус соціального забезпечення працівників культурної (бюджетної) сфери; мінімізація культурно-гуманітарної складової в навчальних планах і змісті освіти; недостатня підготовка педагогів у контексті культурних компетентностей; відірваність абсолютно більшої частини народу від культурної спадщини, музеїв, бібліотек, театрів, кінематографу, виставок, які демонструють культурні цінності — все це прямо й опосередковано впливає на «окультурення» й «олюднення» суспільства. Лише за умов, що вище означені проблеми та ряд інших будуть успішно вирішуватися, основні положення закону України «Про освіту» ставатимуть реальністю в тій частині (стаття 5), що «Освіта є державним пріоритетом, що забезпечує... культурний розвиток суспільства» (Закон України «Про освіту», 2017). Очевидно, статус музейної педагогіки у вітчизняному культурно-освітньому просторі посилюватиметься, якщо дві людинотворчі галузі — освіта і культура отримають належну підтримку і розуміння держави і громадянського суспільства.

На ставлення до музейної педагогіки впливають також усталені погляди і стереотипи, сформовані радянським музеєзнавством. Оцінки провідних фахівців та науковців, які давалися цьому новому явищу, були достатньо критичними і несприйнятними. Передусім головною причиною цієї зневаги до музейної педагогіки була ідеологічна установка про найкращий рівень культурного музейного будівництва в СРСР. У 80-их

роках минулого століття в підручниках і посібниках з музеєзнавства зазначалося: «Марксистсько-ленінська методологія, всебічна підтримка з боку партії і держави сприяли тому, що радянське музеєзнавство, розробивши нові основи усіх видів музейної діяльності, стало найпередовішим у світі» (Мезенцева, 1980, с. 108-109). Таким чином всі напрацювання у сфері музейної справи за кордоном, особливо в розвинутих «капіталістичних» країнах, нехтувалися й не бралися до уваги. Фетиш ідеологізації музейництва, політична пропаганда на самовозвеличення брали верх над реальністю часу. Стверджувалося, що буржуазне музеєзнавство заперечувало необхідність освітньо-виховної роботи, займаючись тільки науковою діяльністю, звужуючи коло відвідувачів, які мають відповідну підготовку. Музеї соціалістичних країн віддають перевагу і проводять масову роботу. Лише побічно визнавалося про окремі аспекти її проведення в країнах західної демократії. В українському посібнику «Музеєзнавство» зазначалося: «Останнім часом в таких капіталістичних країнах, як ФРН, США, Англія, Франція, Італія, Голландія, Швеція, також почали приділяти належну увагу масовій роботі – «Музейній педагогіці», як її там називають» (Мезенцева, 1980, с. 103). Висловлена в такій формі позиція щодо культурно-педагогічного явища, яке на той час функціонувало майже сім десятиліть у Європі, засвідчувала, що «музейна педагогіка» існувала «там», але не в СРСР. З точки зору прихильників ідеологічної цноти, це явище як спеціальна науково-педагогічна дисципліна не могла впроваджуватися в освітньо-культурному радянському середовищі, оскільки була «плодом» капіталізму.

До цього часу частина педагогічної і музеологічної громадськості продовжують вважати, що музейна педагогіка немає того потенціалу, який би забезпечував суспільний прогрес. Спостерігається певна відчуженість педагогів і музейників, намагаючись локалізувати діяльність у звичному

для себе середовищі. У цьому є логіка, зокрема серед музейників, якщо за інерцією і надалі педагогіку сприйматимемо як авторитарну річ сталінського стандарту. І якщо освіта, педагогічна наука на вітчизняному рівні переживає не найкращі часи, то це не може поставити під сумнів соціальну й суспільну затребуваність музейної педагогіки. Тлумачення цього явища крізь призму західної і східної інтелектуальної традиції дає підстави стверджувати про реальність і закономірність функціонування передусім у музейному просторі даної дисципліни.

Висновки і перспективи подальших наукових пошуків. Отже, слід визнати деяку універсальність у підходах до розуміння суті музейної педагогіки. Зокрема, в національних культурно-освітніх системах вона сприймається як: спеціалізована наукова галузь; вчення про посередництво між музейними експонатами і відвідувачем; наукова дисципліна, що здійснює, реалізує основні функції музею; наука, що вивчає потенціал музейної культури для освітнього процесу; наука про використання навчального матеріалу, освітніх знань для успішного засвоєння музейних цінностей, закладених у експонатах та предметах; педагогічна дисципліна, яка займається розвитком і підвищенням суспільної ролі музею як соціального інституту; практична галузь, що займається розвитком і удосконаленням ролі навчальних закладів і неформальних культурно-освітніх просторів; засіб і спосіб навчання з метою формування позитивної Я-конценції, пробудження інтересу, мотивації до музейної духовної і матеріальної культури. Така широка палітра означень сутності й функціональності музейної педагогіки радше за все доводить і переконує про її багатоаспектність, синтетичність і міждисциплінарність дії. Хоча за останнє століття таке соціальне новоутворення не отримало повної узгодженості на рівні більшості національних освітніх та соціокультурних систем, проте колективна думка на рівні світових самітів (Ріо-де-Жанейро, Ханчжоу, Флоренція), останніх

років переконують, що людство в умовах боротьби за виживання і прагнень до прогресу, впроваджує в життя тезу – «Майбутнє, якого ми хочемо, з культурою». Ця глобальна і національна парадигма спонукатиме дедалі настійливіше звертатися до потенціалу музейної педагогіки, яка не просто знаходиться в певному ряду педагогічних субдисциплін, але відіграє дуже позитивну роль в ефективній взаємодії освітніх і культурних інституцій.

Перспективою подальших досліджень є визначення потенціалу музейної педагогіки з позиції впливу на професійний розвиток педагогів.

Список використаної літератури

1. Бойко В. Історії потрібна правда. – Світловодськ: МП «Світло», 1994. – 48 с.
2. Закон України «Про музеї і музейну справу» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 25.
3. Закон України «Про освіту». Щомісячник серії «Закони про освіту». – № 10(34). – К.: Парл. вид, 2017.
4. Панахид Г. Музейна педагогіка: тематичний покажчик літератури. – Львів: «Ліга Львів», 2015. – 66 с.

Nataliia Filipchuk, Kyiv

Museum pedagogy's socio-cultural functions in the historical and contemporary context

The article outlines the museum pedagogy's socio-cultural functions in the historical and contemporary context, in particular, in ensuring the formation of respect for culture values, influence on the individual worldview, retransmission the achievements of various art forms, etc. It is determined that museum pedagogy as a scientific-social and applied discipline plays a significant role in the newest processes which were born due to the gained independence. The responsible public missions are entrusted with this integrative discipline - to present reliable, accessible, reasonably, truthful and civically worthy exposition and stock items and materials (artifacts), which has a strong influence on the audience of listeners and visitors. It is determined that

it is worth talking not about the usual regular familiarization with the museum collection objects, but about the leading function of museum pedagogy - to influence as much as possible and more effectively on the visitor's logical and emotional apparatus, his outlook and beliefs.

The article shows that in the national cultural and educational systems, the museum pedagogy is perceived as: a specialized scientific branch; the doctrine of mediation between the museum exhibits and a visitor; the scientific discipline, which carries out and realizes the museum main functions; the science that studies the museum culture potential for the educational process; the science about the use of teaching material and training knowledge for the successful assimilation of the museum values embodied in the exhibits and subjects; the pedagogical discipline that deals with the development and empowerment of the museum public profile as a social institution; a practical branch engaged in the development and improvement of the educational institutions' role and informal cultural and educational spaces; training tool and method in order to create a positive self-conception, resurgence of interest and motivation to the museum's spiritual and material culture.

Key concepts: museum pedagogy, socio-cultural functions, historical context, contemporary context, Ukrainian statehood, cultural correspondence.

Filipchuk Nataliia Oleksandrivna - Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, doctoral student the department of pedagogical education content and technologies of Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical Education and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

Філіпчук Наталія Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, докторант відділу змісту і технологій педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України.